٥٤ ساڵ دوای ڕووداوە ساردە پڕتەرەکە، سەردەمی کۆماری ئیسلامی ئێران بەرەو کوێ ڕۆیشت؟

هەڤاڵ عەلی ڕەشید/ ئەدەب

ئەمڕۆ ٤ ی ڕێبەندانی ٢٠٢٥ ساڵی ٥٤ ی ڕووداوە ساردەکانی ئەدەبی کۆماری ئیسلامی ئێران تێپەڕ دەکات. ئەو ڕووداوانەی کە لە ساڵی ١٩٧٩ی زایینی دەستیان پێکرد، تەنها گۆڕانی سیاسی نەبوون، بەڵکو ڕووداوی قووڵ بوون کە ئەدەبی فارسی، ڕۆشنبیری و ژیانی ڕۆژانەی ملیۆنان کەسیان گۆڕی. ئەم وتارە هەوڵ دەدات ڕوونکردنەوەیەکی کورت و ئەکادیمی بدات لەسەر ئەوەی چۆن ئەدەب لە کۆماری ئیسلامی ئێران بە درێژایی ٥٤ ساڵ گۆڕا و چۆن ڕووداوە سیاسییەکان کاریگەریان لەسەر ڕەوتی ئەدەبی نووسەران و شاعیرانی ئەو سەردەمە هەبووە.

ڕووداوی یەکەم کە کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر ئەدەب هەبوو، گۆڕانی سیاسی ١٩٧٩ بوو کە کۆتایی بە پاشایەتی ٢٥٠٠ ساڵەی شاهەنشاهی ئێران هێنا. پێش ئەو ساڵە، زۆرێک لە نووسەران و شاعیرانی گەنج هیوایان بە گۆڕانێکی دیموکراتی هەبوو کە ئازادی زیاتر بە ئەدەب و ڕۆژنامەنووسی بدات. بەڵام دوای ساڵێک، دەسەڵاتی نوێ ئەو هیوایانی زۆر بە توندی سەرکوت کرد. زۆرێک لە نووسەران ناچار بە کۆچکردن بۆ دەرەوەی وڵات کران و ئەوانەی لە ناوەوە مانەوە، زۆر جار لە ژێر چاودێری توندا کار دەکەن و ناتوانن هەموو ئەوە بڵێن کە دەیانەوێت.

لە ماوەی ٤٥ ساڵی ڕابردوودا، ئەدەبی فارسی چەند قۆناغێکی گرنگی بڕیوە. لە ساڵانی یەکەمی کۆماری ئیسلامیدا، شێعر و ڕۆمان زۆر گرنگ بوون وەک شێوازێک بۆ دەربڕینی ناڕەزایی و هیوا. بەڵام لە ساڵانی ٨٠ و ٩٠ی سەدەی ڕابردوودا، زۆرێک لە نووسەران ڕووی لە چیرۆکی کورت و ڕۆمانی کۆمەڵایەتی کرد کە زیاتر لە ژیانی ڕۆژانە و کێشە کۆمەڵایەتییەکان دەدوێت نەک تەنها لە سیاسەت. ئەم گۆڕانکارییە دەرئەنجامی ئەوە بوو کە ئەدەب بە شێوازێکی جیاواز دەست پێ بکات بە ڕەخنەگرتن لە دەسەڵات بە بێ ئەوەی ڕاستەوخۆ ئاماژە بە سیاسەت بکات.

ڕووداوی سەرەکی دووەم کە کاریگەری لەسەر ئەدەب هەبوو، جەنگی نێوان ئێران و عێراق بوو کە لە ساڵی ١٩٨٠ دەستی پێکرد و تا ساڵی ١٩٨٨ درێژەی کێشا. ئەم جەنگە کاریگەری قووڵی لەسەر نووسەران و شاعیرانی تەمەن جێهێشت کە زۆرێک لەوانە لە جەبهە کوژران یان بریندار بوون. زۆرێک لە شێعرەکانی ئەو سەردەمە باس لە قوربانی، بێوەژنی و ئەو کاولکارییە دەکەن کە جەنگ لە کۆمەڵگەدا دروستی کرد. هەروەها چەند ڕۆمانێکی گرنگیش نووسران کە باس لە کاریگەری دەروونی جەنگ لەسەر منداڵان و خێزانەکان دەکەن، کە ئەمە یەکێکە لە کەمتر باسکراوەکانی ئەدەبی فارسی.

دوای جەنگ، ئەدەبی فارسی بەرەو چەند ئاراستەیەکی جیاواز چوو. هەندێک نووسەر بەرگری لە کلتوری کۆن و ئایینی کرد، هەندێکی تر ڕەخنەیان لە دەسەڵات گرت و هەندێکیش تەنها ویستیان چیرۆک بنووسن بە بێ ئەوەی هیچ لایەنێک بگرن. ئەم جیاوازییە وا دەکات کە ئەدەبی فارسی لە ئێستادا زۆر فرەچەشنە و هەموو جۆرێک لە بیروڕا تێیدا هەیە، کە ئەمە جارێ باشە بە نیشانەی ئازادی ڕادەبرێت، بەڵام هەروەها ئاماژەیە بە ئاڵۆزی و قەیرانی کۆمەڵایەتی کە کۆمەڵگای ئێران تێیدا ژیاوە.

کۆتایی، دەتوانین بڵێین ٤٥ ساڵی ڕابردوو ساڵانێکی پڕ لە گۆڕانکاری بوون بۆ ئەدەبی فارسی. لە ژێر فشاری سیاسی و کۆمەڵایەتیدا، زۆرێک لە نووسەران توانیان بەرهەمی گرنگ بەرهەم بهێنن کە ئەمڕۆ وەک بەڵگەنامە سەیری دەکرێن بۆ تێگەیشتن لە مێژووی ئێران. ئەم وتارە هەوڵ دەدات کە ئەو ڕووداوانە ڕوون بکاتەوە کە کاریگەریان لەسەر ئەدەب هەبووە، بەبێ ئەوەی ڕەخنەیەکی تایبەت بدات بە هیچ لایەنێک. ئەمە دەرگایەکە بۆ وتارە درێژەکانی داهاتوو کە هەر یەکێکیان تەرکیز لەسەر بابەتێکی تایبەت دەکات.

٥٤ ساڵی ڕابردوو لە ئەدەبی فارسی چی ڕوویدا؟ ڕووداوە گرنگەکان و کاریگەرییەکانیان بۆ ئەدەبی ئێستا

(مەقاڵە/ ئەدەب لە ئەدەبیاتە)

بەرهەمی ئەدەبی فارسی لە ٤٥ ساڵی ڕابردوودا بە شێوەیەکی بەرچاو گۆڕانی بەسەردا هات، هەم لە ناوەڕۆک و هەم لە شێوازی نووسین. ئەو گۆڕانکاریانە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاریگەریان لەسەر ئەو نووسەرانە هەبووە کە لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات کار دەکەن. ئەم وتارە هەوڵ دەدات ڕوونکردنەوەیەکی کورت بدات لەسەر ئەو گۆڕانکارییە گرنگانە و کاریگەرییەکانیان لەسەر ئەدەبی ئێستا.

یەکێک لە گرنگترین گۆڕانکاریەکان گۆڕانی ناوەڕۆکی شێعر بوو. پێش ساڵی ١٩٧٩، زۆرێک لە شاعیران شێعریان دەنووسی دژی دەسەڵات و داوای ئازادی دەکرد. بەڵام دوای گۆڕانکاری سیاسی، زۆرێک لە شاعیران ناچار بە کۆچکردن بۆ دەرەوە کران یان بە ناوەوە مانەوە و کەمتر قسە کران. ئەمە وای کرد کە شێعر زیاتر بە کۆمەڵایەتی و تایبەتی بگۆڕێت، نەک تەنها وەک ڕاگەیاندنێکی سیاسی. زۆرێک لە شاعیرانی نوێ دەستیان کرد بە نووسینی شێعر لەسەر ژیانی ڕۆژانە، خۆشەویستی، مەرگ و تەنهایی، کە ئەمە گۆڕانکاریەکی گەورە بوو لە بەراورد لەگەڵ سەردەمی پێش خۆیدا.

لە ڕووی ڕێزمانەوە، زمانی فارسی لە ٤٥ ساڵی ڕابردوودا هەروا بە کورتی و ڕاستەوخۆ نەماوە. زۆرێک لە نووسەران دەستیان کرد بە بەکارهێنانی وشەی ئاسان و ڕۆژانە، بە پێچەوانەی زمانی فەرمی و قورس. ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە خوێندەوار و کرێکار و قوتابیان زیاتر بتوانن تێیبگەن، بەڵام هەندێک جار ڕەخنەی لێگیراوە کە زمانەکە لاواز دەبێت و وشە بیانییەکان زیاد دەبن. ئەمە بابەتێکی گرنگە کە ئەدیبان و زمانناسان لە ئێستادا باسی لێوە دەکەن.

ڕووداوی سەرەکی دووەم کە کاریگەری لەسەر ئەدەب هەبوو، جەنگی نێوان ئێران و عێراق بوو کە لە ساڵی ١٩٨٠ دەستی پێکرد و تا ساڵی ١٩٨٨ درێژەی کێشا. ئەم جەنگە کاریگەری قووڵی لەسەر نووسەران و شاعیرانی تەمەن جێهێشت کە زۆرێک لەوانە لە جەبهە کوژران یان بریندار بوون. زۆرێک لە شێعرەکانی ئەو سەردەمە باس لە قوربانی، بێوەژنی و ئەو کاولکارییە دەکەن کە جەنگ لە کۆمەڵگەدا دروستی کرد. هەروەها چەند ڕۆمانێکی گرنگیش نووسران کە باس لە کاریگەری دەروونی جەنگ لەسەر منداڵان و خێزانەکان دەکەن، کە ئەمە یەکێکە لە کەمتر باسکراوەکانی ئەدەبی فارسی.

دوای جەنگ، ئەدەبی فارسی بەرەو چەند ئاراستەیەکی جیاواز چوو. هەندێک نووسەر بەرگری لە کلتوری کۆن و ئایینی کرد، هەندێکی تر ڕەخنەیان لە دەسەڵات گرت و هەندێکیش تەنها ویستیان چیرۆک بنووسن بە بێ ئەوەی هیچ لایەنێک بگرن. ئەم جیاوازییە وا دەکات کە ئەدەبی فارسی لە ئێستادا زۆر فرەچەشنە و هەموو جۆرێک لە بیروڕا تێیدا هەیە، کە ئەمە جارێ باشە بە نیشانەی ئازادی ڕادەبرێت، بەڵام هەروەها ئاماژەیە بە ئاڵۆزی و قەیرانی کۆمەڵایەتی کە کۆمەڵگای ئێران تێیدا ژیاوە.

کۆتایی، دەتوانین بڵێین ٤٥ ساڵی ڕابردوو ساڵانێکی پڕ لە گۆڕانکاری بوون بۆ ئەدەبی فارسی. لە ژێر فشاری سیاسی و کۆمەڵایەتیدا، زۆرێک لە نووسەران توانیان بەرهەمی گرنگ بەرهەم بهێنن کە ئەمڕۆ وەک بەڵگەنامە سەیری دەکرێن بۆ تێگەیشتن لە مێژووی ئێران. ئەم وتارە هەوڵ دەدات کە ئەو ڕووداوانە ڕوون بکاتەوە کە کاریگەریان لەسەر ئەدەب هەبووە، بەبێ ئەوەی ڕەخنەیەکی تایبەت بدات بە هیچ لایەنێک. ئەمە دەرگایەکە بۆ وتارە درێژەکانی داهاتوو کە هەر یەکێکیان تەرکیز لەسەر بابەتێکی تایبەت دەکات.

(مەقاڵە/ ئەدەب لە ئەدەبیاتە)

هەڤاڵ عەلی ڕەشید/ ئەدەب

ئەمڕۆ ٤ ی ڕێبەندانی ٢٠٢٥ ساڵی ٥٤ ی ڕووداوە ساردەکانی ئەدەبی کۆماری ئیسلامی ئێران تێپەڕ دەکات. ئەو ڕووداوانەی کە لە ساڵی ١٩٧٩ی زایینی دەستیان پێکرد، تەنها گۆڕانی سیاسی نەبوون، بەڵکو ڕووداوی قووڵ بوون کە ئەدەبی فارسی، ڕۆشنبیری و ژیانی ڕۆژانەی ملیۆنان کەسیان گۆڕی. ئەم وتارە هەوڵ دەدات ڕوونکردنەوەیەکی کورت و ئەکادیمی بدات لەسەر ئەوەی چۆن ئەدەب لە کۆماری ئیسلامی ئێران بە درێژایی ٥٤ ساڵ گۆڕا و چۆن ڕووداوە سیاسییەکان کاریگەریان لەسەر ڕەوتی ئەدەبی نووسەران و شاعیرانی ئەو سەردەمە هەبووە.

ڕووداوی یەکەم کە کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر ئەدەب هەبوو، گۆڕانی سیاسی ١٩٧٩ بوو کە کۆتایی بە پاشایەتی ٢٥٠٠ ساڵەی شاهەنشاهی ئێران هێنا. پێش ئەو ساڵە، زۆرێک لە نووسەران و شاعیرانی گەنج هیوایان بە گۆڕانێکی دیموکراتی هەبوو کە ئازادی زیاتر بە ئەدەب و ڕۆژنامەنووسی بدات. بەڵام دوای ساڵێک، دەسەڵاتی نوێ ئەو هیوایانی زۆر بە توندی سەرکوت کرد. زۆرێک لە نووسەران ناچار بە کۆچکردن بۆ دەرەوەی وڵات کران و ئەوانەی لە ناوەوە مانەوە، زۆر جار لە ژێر چاودێری توندا کار دەکەن و ناتوانن هەموو ئەوە بڵێن کە دەیانەوێت.

لە ماوەی ٤٥ ساڵی ڕابردوودا، ئەدەبی فارسی چەند قۆناغێکی گرنگی بڕیوە. لە ساڵانی یەکەمی کۆماری ئیسلامیدا، شێعر و ڕۆمان زۆر گرنگ بوون وەک شێوازێک بۆ دەربڕینی ناڕەزایی و هیوا. بەڵام لە ساڵانی ٨٠ و ٩٠ی سەدەی ڕابردوودا، زۆرێک لە نووسەران ڕووی لە چیرۆکی کورت و ڕۆمانی کۆمەڵایەتی کرد کە زیاتر لە ژیانی ڕۆژانە و کێشە کۆمەڵایەتییەکان دەدوێت نەک تەنها لە سیاسەت. ئەم گۆڕانکارییە دەرئەنجامی ئەوە بوو کە ئەدەب بە شێوازێکی جیاواز دەست پێ بکات بە ڕەخنەگرتن لە دەسەڵات بە بێ ئەوەی ڕاستەوخۆ ئاماژە بە سیاسەت بکات